

87.613:87.224.2

Н.М. ФРОЛОВА

МОВА ЯК ІНДЕКС СОЦІАЛЬНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ

Фролова Наталія Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології, Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м.Горлівка)

Розглянуто питання взаємозв'язку мовних змін та соціальних перетворень. Проаналізовано соціальні причини, які породжують мовні наслідки. Зроблено висновок, що соціальна диференціація мови відображає структуру суспільства та попередні його стани.

Ключові слова: мова, суспільство, соціальні зміни, мовні зміни, соціальна диференціація

Фролова Н.Н. Язык как индекс социального разделения

Рассмотрены вопросы взаимосвязи языковых изменений и социальных преобразований. Проанализированы социальные причины, которые порождают языковые последствия. Сделан вывод, что социальная дифференциация языка отражает структуру общества и предыдущие его состояния.

Ключевые слова: язык, общество, социальные изменения, языковые изменения, социальная дифференциация

Frolova N.N. Language as the index of social stratification

The issues of the relationship of language change and social transformations are considered. There were analyzed the social causes which lead to linguistic consequences. The conclusion is drawn that the social differentiation of language reflects the structure of the society and its previous state.

Keywords: language, society, social changes, language changes, social differentiation

Постановка проблеми. Кожне суспільство являє собою спільноту, об'єднану мовою. До його складу входять люди з різними соціальними орієнтаціями, відповідними соціальними статусами, їх оточенням або різними функціями, які вони виконують у суспільстві. Ці особливості соціальних орієнтацій є основою для відмінностей у мові, яка використовується в межах спільноти. Що стосується сучасного українського суспільства, то сама його структура стимулює диференціацію мови. Адже мова є соціальним явищем, і вона не може бути байдужою до соціальних розбіжностей, які виникають усередині суспільства, що послугується цією мовою. Отже, причини змін у мові можуть бути безпосередньо пов'язані зі зміною стану суспільства. Характеризуючи мову як суспільне явище, слід враховувати її залежність від зміни стану людського суспільства. Щоправда, ця властивість характерна й іншим явищам, наприклад, культурі, політиці, які також відображають зміни, що відбуваються в суспільстві. Проте кожне з цих явищ засвідчує зміни стану суспільства тільки в певному сенсі. Тоді як мова здатна відобразити зміни в житті суспільства в більш широкому плані, у всіх його сферах, що істотно відрізняє її від решти суспільних явищ. Тому актуальність проблеми дослідження цієї сфери сучасного суспільства є очевидною.

Аналіз досліджень і публікацій. Відомо, що мова еволюціонує, тобто постійно змінюється, і у цьому зв'язку філософів завжди цікавило питання про те, що штовхає мову до змін і якими є механізми їх здійснення. Останнім часом дослідженню проблеми взаємозумовленості мовних та соціальних процесів приділяється значна увага з боку таких науковців, як Р. Кісь, М.П.Кочерган [2], В.С. Крисаченко [3], Л.Т.Масенко [4], Н.П.Шумарова [9], В. Даунс [11] та ін. © Н.М. Фролова, 2013

Метою дослідження є характеристика мови як індексу соціального розмежування.

Ми вважаємо, що для відповіді на це питання необхідно з'ясувати характер зв'язків між мовою й суспільством: чи є соціальні та мовні зміни паралельними процесами, чи соціальні причини призводять до мовних наслідків, а можливо ці процеси взаємообумовлені? Сучасне уявлення про рушійні сили мовної еволюції полягає у визнанні обох джерел змін: внутрішніх системних закономірностей розвитку мови й зовнішніх, соціальних стимулів мовних змін.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше люди в суспільстві усвідомлюють різні форми мовного маркування соціального класу й здатні змінити стилі мови відповідно до стилю людини, з якою вони взаємодіють. Представники середнього класу, наприклад, намагаються використовувати мовні моделі, пов'язані з верхівкою суспільства, в формальних ситуаціях для того, щоб скоротити соціальну дистанцію між ними. Якщо носії однієї мовної моделі змінюють свою мову для усунення або мінімізації соціальної відстані, мовне узгодження сприяє конвергенції. «Слід акцентувати зв'язок мови з сутністю людини, з репрезентацією її «ергономіки», пам'ятати, що вона, як філософське явище, відображає й виражає загальнолюдські й національні специфічні риси культури народу [2,с.10]». Коли носії мови, навпаки, мають намір утримати соціальну дистанцію, з'являються розбіжності. Мовне узгодження – це здатність носіїв мови змінити своє мовлення, наближаючись або віддаляючись від мовного типу особи, з якою вони взаємодіють. Престиж – це, як правило, мотивація для зміни стилю мовлення. Тому такі зміни є позитивними. Але деякі групи, як, наприклад, трудові колективи, оцінюють значення своєї мови настільки особливо, що відрізняють себе від інших

соціальних груп і, отже, не мотивовані на зміну стилів. Інша річ, що необхідно з'ясувати мотивації деяких членів етнічних меншин у суспільстві, щоб виявити домінуючу мову спільноти.

Крім цього, існує й інший напрямок розмежування мови у великому суспільстві, пов'язаний з офіційним або неофіційним використанням мови, з ще більш розгалуженим поділом мови на варіанти залежно від ситуації, теми спілкування, предмета дискурсу, нагоди, статусу та соціальних ролей учасників. Наприклад, існує різниця у використанні мовних засобів, коли мовець просто жартує зі своїми друзями й коли він звертається до колективу. Або інший приклад, розмова сімейної пари у себе вдома на кухні і діалог цих людей як судді і секретаря суду в ході судового засідання – це зовсім різні мовні реальності. Їх соціальні ролі, обставини, тип їх відносин (вдома і на роботі) визначають тип мови, яким вони користуються, і правила ведення розмови.

Можна припустити, що в домашній ситуації сімейна пара чи друзі будуть спілкуватися розмовною літературною мовою, можливо, з елементами жаргону, в стилі обговорення планів на вечір або жартівливої сварки, а на роботі це буде юридична мова в стилі ведення судового засідання. Ми, як члени цього суспільства, маємо уявлення про те, як повинен говорити суддя, секретар суду, адвокат, дружина з чоловіком, батьки з дітьми. Виступаючи в різних соціальних ролях, ми прагнемо дотримуватися своїх поглядів, тобто володіємо правилами рольової поведінки. Кожним мовним вчинком ми закріплюємо соціально-рольову організацію свого суспільства й передаємо цю традицію майбутньому поколінню.

Зміст промови є формальним, коли ми розмовляємо з літніми людьми, високопоставленими чиновниками, представниками влади або незнайомою особою. Формальний тон також часто використовується в письмовій формі і в літературі. Мова є офіційною під час державних церемоній, у виступі під час важливих свят, в судах та в інших випадках, коли присутні почесні чиновники й поважні в суспільстві люди. І навпаки, неформальний стиль використовується в осередку друзів, у розмові з однолітками, в письмовій формі листів до друзів і членів родини.

Мовні відмінності можуть також бути географічними. Наприклад, існують відмінності в лексичних елементах і акцентних особливостях англійської мови представників Великобританії, США й Австралії. А проте ці мовці розуміють один одного. Всі вони розмовляють англійською. І навпаки, розмовна англійська в деяких районах цих країн має багато варіантів, якщо рухатись від центру до кордонів. Все це – діалекти англійської мови. Діалекти є різновидами мови. Ці відмінності можуть бути фонологічними, лексичними, синтаксичними, семантичними або прагматичними. Незважаючи на розбіжності, носії усіх діалектів мови можуть зрозуміти один одного. Це залежить від взаємного сприйняття мови. Діалекти розвиваються, коли носії однієї

мови розділені за географічним принципом або з інших причин і через це втрачають зв'язок один з одним. Оскільки мова є динамічною, вона продовжує змінюватися систематично. Якщо зміни, що відбуваються в центрі країни, не будуть позначатися на мові інших місцевостей, то мова решти носіїв буде набувати все відчутніших відмінностей. Особливо виразно це проявляється в мові населення прикордонних районів. Кожне місто, область або регіон можуть бути населені людьми, що говорять різними мовами. Але «мова, культура й етнос становлять неподільну єдність [3, с.101]». Всі варіанти мови в суспільстві відображають різні реалізації мови на основі мовних особливостей оповідача або слухача, нагоди або події, оточення й контексту.

Оскільки людське суспільство не становить собою абсолютно монолітної спільноти і в ньому спостерігаються розшарування, зумовлені різними причинами, певний інтерес викликають явища, що відносяться до соціальної диференціації мови й пов'язані з соціальним розшаруванням суспільства, що послуговується цією мовою. «Мовна картина сучасної людини складається під впливом мінливих соціальних умов [9]».

Слід при цьому ще раз підкреслити, що йдеться не про розпад загальнонародної мови на ряд самостійних і відмежованих класових мов, а про так звані соціальні діалекти, тобто про соціальні різновиди єдиної загальнонародної мови. Соціальна диференціація загальнонародної мови завжди дає про себе знати: в одних випадках з більшою силою, в інших – з меншою, і все це залежить від конкретних історичних умов існування народу.

Але справа не тільки в тому, що темпи історичного розвитку народу знаходять своє відображення в змінах мови. Сама соціальна структура суспільства, наявність соціальних прошарків чинять прямий вплив на загальнонародну мову, зумовлюючи її соціальний поділ. Таким чином, соціальне роз'єднання мови є природним наслідком складної соціальної будови суспільства; це абсолютно реальне лінгвістичне явище. «Соціальне – життєво важливе, першочергове, найбільш нагальне для ствердження гідного людського буття, його історично незмінний атрибут або, інакше кажучи, живильне середовище [3]».

Якщо, наприклад, суспільство ділиться на спільноти, групи, то природно очікувати на розподіл мови за всіма цими соціальними утвореннями і, отже, є всі підстави говорити про відповідні соціальні діалекти. А проте не слід при цьому виходити лише із задалегідь заданих схем і механічно переносити соціальну структуру на структуру мови. Теоретичні передумови, викладені вище, вказують на свого роду соціальне розшарування мови, що повторює соціальну структуру суспільства, але формування будь-якої соціальної структури завжди відбувається в конкретних історичних умовах, внаслідок чого й мова неоднаковим чином здійснює своє соціальне структурування. В цьому випадку висновки

залежать від реальних мовних фактів. Останні також повинні вирішувати питання про те, чи існує той чи інший соціальний діалект на даному етапі розвитку суспільства і при наявних у ньому конкретних соціальних відносинах, чи, навпаки, перебуває на межі зникнення.

Соціальний поділ мови, як правило, здійснюється за рахунок лексики, семантики, стилістики та фразеології – і завжди на основі загальнонародної мови. Тому цілком правомірно говорити про соціальні діалекти як про відгалуження загальнонародної мови. Цікаво відзначити, що соціальні мовні відмінності не є постійними. Так, зокрема, мовні особливості панівного прошарку можуть з часом засвоюватися (як зразок манери говоріння) представниками інших верств населення і тим самим втрачати ознаки соціальних показників та замінюватися іншими.

Але соціальна диференціація мови може охоплювати не тільки лексику (а також семантику і стилістику), але й інші структурні складові мови – морфологію, синтаксис, фонетику. Спостерігаються також окремі випадки, коли вона охоплює й сферу граматичного устрою мови. Слід враховувати, що елементи мовної системи різною мірою відкриті для впливу соціальних чинників. Найбільш швидко реагують на соціокультурні зміни такі складові мови, як лексика та фразеологія. Зміни в системі соціальних варіантів мови (літературної мови, діалектів, просторіччя і т. ін.), що відображають розбудову соціальної організації суспільства, відбуваються більш повільно та відтерміновані в часі. Тобто в мові відображається попередній ступінь соціального устрою суспільства. Найменш вразливою сферою для прямого впливу соціальних факторів є структура мови, її звукова і морфологічна системи, що змінюються за своїми внутрішніми законами, хоча зовнішні (соціальні) фактори мають певне значення для перебігу й цих процесів.

Варто зазначити, що необхідно розрізнити наступні явища: диференціацію загальнонародної мови на окремі «класові» мови (що неможливо) і використання певним класом іншої, не загальнонародної мови (що неодноразово зустрічалося в історії різних народів). З метою виявлення відмінностей в останньому випадку краще говорити не про класову мову, а про класове використання мови. До цієї групи слід віднести спеціальні мови, які використовують окремі суспільні групи для певних (не загальних для всього народу) цілей. З одного боку, це мови, які використовуються службовцями задля міжнародного спілкування людей тієї або іншої професії. Такою мовою в Середні віки була латинь – міжнародна мова вчених. На Близькому і Середньому Сході таку ж функцію виконували арабська та перська мови. Мовою пандитів, освічених людей в Індії, свого часу стала нині мертва мова – санскрит. Її долю в арабських країнах певною мірою наслідує класична арабська, яка значно відрізняється від живих арабських діалектів.

З іншого боку, це так звані культові мови, які своїм існуванням зобов'язані релігійним традиціям і прагненням відмежувати «святе» від «світського». Культовими зазвичай є мертві мови. Такою є мова католицьких богослужінь – латинь, церковнослов'янська мова православної релігії і грабар (давньовірменська) мова григоріанської церкви. Як культові мови використовуються також коптська, грецька, санскрит, арабська та ін. До культових тісно наближені спеціальні мови, які створені з містичними цілями і які мають велике поширення в первісних суспільствах. У людей первісної культури майже кожен суспільний акт був пов'язаний тим або іншим чином з магічними та релігійними обрядами, а з обрядами тісно пов'язувалося використання спеціальних мов.

Окрім цього, дієвим фактором, що сприяє поширенню мов, також може служити релігія. Кожна релігія, вочевидь, потребує мовного вираження, яке могло б слугувати засобом її поширення. З цим пов'язане підвищення ролі й поширення мов релігійного культу. Релігія може також здійснювати непрямий вплив на розвиток мов, оскільки засвоєння тієї чи іншої релігії часто пов'язане із засвоєнням культури народу, що поширює релігію. Так, наприклад, в епоху розповсюдження ісламу й арабської культури в мови багатьох східних народів проникла велика кількість арабських слів і термінів. Видання священних книг стало в історії багатьох народів початком писемності.

На мовний стан може впливати такий чинник, як багатонаціональний характер держави. У всіх багатонаціональних державах, як правило, виділяється певна мова, яка постає головним засобом спілкування. Прикладом може служити англійська й гінді в Індії, російська мова в СРСР, індонезійська мова в Індонезії тощо. Слід зазначити, що у формуванні системи мовних варіантів національної мови немає принципової різниці між моно- і багатомовними суспільствами: потреба суспільства в розрізненні соціальних різновидів мови задовольняється або варіантами однієї мови, або різноструктурними мовами (у багатомовному суспільстві). «Ключову роль мови в утворенні національних держав підтверджує абсолютне переважання в Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою. Із 47 європейських країн (якщо рахувати Росію, Закавказзя і Туреччину) своя національна мова є державною (або офіційною) у 41 країні, тобто у 85 % від загальної кількості [4]».

Наявність у суспільстві різних націоналістичних інтересів також позначається на розвитку мов. Фахівці з мов Індії стверджують, що дві індійські мови урду і гінді можна було б легко об'єднати. Елементи граматичної системи цих мов спільні, переважна частина словника є тотожною. Досить обмежити вживання санскритських елементів в гінді, а також перських та арабських елементів в урду і умови для формування мови були б створені. Однак буржуазії Англії і представникам релігійного культу Індії було вигідно підтримувати мовні відмінності, які

зберігаються дотепер.

Різниця рівнів економічного розвитку окремих районів країни в певних випадках може бути чинником мовних змін. З історії створення літературних мов відомі численні факти, коли загальнодержавна мова розвивалася на базі діалекту області, найбільш розвинутої в культурному й економічному відношеннях.

Демографічні зміни також можуть певним чином позначатися на мові. Населення похилого віку зазвичай легше зберігає особливості діалекту, тоді як молодь, яка побувала за кордоном, завжди вносить в неї різні інновації. Скорочення чисельності будь-якої етнічної групи завжди призводить до обмеження сфери вживання мови й скорочення її функцій.

Потрібно відзначити, що такий демографічний чинник, як висока або низька щільність населення, може сприяти поширенню фонетичних змін, граматичних інновацій, нових слів тощо або, навпаки, перешкоджати їх розповсюдженню. І це зрозуміло, оскільки для поширення всього нового необхідний певний механізм, роль якого може відігравати інтенсивність спілкування людей між собою. Стать – це інший показник у вивченні мови. Проведені дослідження доводять, що чоловіки й жінки різняться у способах використання мови. Жінки частіше вдаються до вживання позитивних прикметників. У порівнянні з чоловіками, вони активно використовують запозичення з англійської мови, вважаючи, що вона є більш престижною.

Виділення в суспільстві професійних груп сприяє створенню так званих «професійних мов» (англійською «shop language»; слово «мова» в цьому випадку вживається, звичайно, не в прямому, а в метафоричному сенсі). Оскільки йдеться виключно про лексичні особливості цієї мови, то правильніше говорити про професійну лексику (або, коли на перший план виступає семантична сторона слів, про професійні передумови розуміння слів).

Професійна лексика, зазвичай, не знає локальних відмінностей і орієнтується виключно на професійні інтереси. Значною мірою вона комплектується з термінів (які мають міжнародне значення й становлять пласт запозиченої лексики), але досить активно використовує й лексичні ресурси загальнонародної мови, надаючи окремим лексичним елементам спеціального значення. Є очевидним при цьому, що саме створення

професійних мов пов'язане з характером і значущістю тієї або іншої професійної групи, її більшою чи меншою обмеженістю в суспільстві тощо. Саме поняття професійної мови (або професійної лексики) не має чіткого визначення. Сюди відносять і цехові «мови», і «мови» окремих професій, і різні наукові й технічні «мови» тощо. Наразі «недостатньо думати, що мовні варіації залежать від соціального класу і вікових, статевих відмінностей, національних розбіжностей чи інших факторів. Потрібно також досліджувати інші методології, такі як мережі [11]». Оскільки з появою комп'ютерів та Інтернету був упроваджений в обіг специфічний набір жаргонних слів, таких як модем, оперативна пам'ять, програмне забезпечення, скачати, соціальні мережі тощо. «Розвиток мови в комп'ютерно опосередкованій комунікації часто пов'язаний з творчою адаптацією до конкретних умов, які створюються при такому спілкуванні [12]».

Професійна спеціалізація словника (професійні «мови»), таким чином, відображає ті форми розподілу праці, які характерні для певного конкретного суспільства. У них знаходять пряме відображення й історія тієї або іншої професії. Тим самим явища цього порядку отримують не тільки соціальний, але й власне історичний аспект.

Але все ж таки існують сфери мовотворення, де суспільні обмеження майже не грають ніякої ролі. Передусім це стосується створення дуже вузьких спеціальних термінів.

Висновки. У якості висновків даного дослідження відзначимо, що, незважаючи на величезну різноманітність факторів, які визначають долю слова або його форми, вирішальна роль завжди належить суспільству. Яскравим прикладом впливу суспільства на мову є соціальне розшарування мови. Щоправда, соціальна диференціація мови відображає не тільки і не стільки сучасну структуру суспільства, скільки попередні його стани, оскільки темп розвитку мови залежить від темпів розвитку суспільства.

Суспільство створює й формує мову в прямому сенсі цього слова. Мова – продукт суспільства. З цієї причини виникає необхідність подальшого ретельного теоретичного вивчення мови більшою мірою, ніж будь-якого іншого явища, яке обслуговує суспільство та заслуговує на назву суспільного явища.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вепрева И.Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / И.Т. Вепрева. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 384 с.
2. Кочерган М.П. Мова як символ соціальної солідарності / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 3-10.
3. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри: Монографія / В. С. Крисаченко. – К. : НІСД, 2005. – 368 с.
4. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий дім «КМА», 2004. – 163 с.
5. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 363 с.
6. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.П. Нагорна. – К. : Світгляд, 2005. – 315 с.
7. Погрібний А. Г. Світовий мовний досвід та українські реалії / А. Г. Погрібний. – К. : Медобори, 2003. – 72 с.
8. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
9. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму: Монографія / Н.П. Шумарова. – К. : Київський

державний лінгвістичний університет, 2000. – 283 с.

10. Jacquemet M. Transidiomatic Practices: Language and Power in the Age of Globalization / M. Jacquemet // Language and Communication. – 2005. – № 25. – P. 257-277.

11. Downes William. Language and Society (Cambridge Approaches to Linguistics) / William Downes. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 516 p.

12. Persson Anders. Front- and backstage in social media / Anders Persson // Language, Discourse & Society. – 2012. – Volume 1. – Number 2. – P. 11-30.

13. Tope Omoniyi. The Sociology of Language and Religion: Change, Conflict and Accommodation / Omoniyi Tope. – Basingstoke Hampshire : Palgrave Macmillan, 2011. – 272 p.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013